

VERGİ AHLAKININ TEORİK ÇERÇEVESİ¹

Handan KAYNAR BİLGİN
Çukurova Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Maliye Bölümü
e-mail: hkaynar@cu.edu.tr

ÖZET

Vergi, çoğunlukla yükümlüler tarafından hoş karşılanmamakta ve vergi kaçakçılığı gibi pek çok istenmeyen davranış ortaya çıkmaktadır. Yükümlülerin vergiye karşı olan davranışlarını belirleyen faktörlerden biri olan vergi ahlakı, vergi ödeme konusundaki içsel bir motivasyon olarak tanımlanmaktadır. Vergi ahlakı, vergi uyumu ile yakın ilişki içinde bulunan bir kavramdır. Vergi uyumu ve dolayısıyla vergi ahlakı ile ilişkili pek çok sosyal ve psikolojik unsurlar bulunmakta ve bu unsurlar vergi ahlakını şekillendirmektedir.

Bu çalışmanın amacı vergi ahlakı kavramını ve vergi ahlakı ile ilişkili unsurları açıklamaktır. Bu kapsamda vergi ahlakı ile ilişkili olarak sosyal normlar, suçluluk ve utanç duygusu, görev ve korku duygusu, içsel motivasyon ve yükümlülerin adalet algısı, vergi yükümlüsü ve kamu otoritesi ilişkisi gibi sosyal ve psikolojik unsurlar ayrıntılı bir biçimde incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Vergi Ahlakı, Vergi Uyumu, Vergi Psikolojisi

ABSTRACT

Taxpayers are not pleased with tax and therefore many undesired behaviors like tax evasion emerge. Tax morale as being one of the factors determining the behaviors of the taxpayers against tax is defined an instinct motivation for paying taxes. Tax morale is closely related to tax compliance. There are several social and physiological factors that are closely related to tax compliance and therefore to tax morale and these factors determine the form of tax morale.

The aim of this article is to explain the concept of tax moral and to define the factors that are related to tax moral. In this context, social and physiological factors such as social norms, guilt and shame, duty and fear, intrinsic motivation, taxpayers'

---

¹ Bu çalışma, Handan Kaynar'ın Çukurova Üniversitesi Maliye Bölümü'nde Yrd.Doç.Dr.Haşim Akça'nın danışmanlığı altında hazırladığı yüksek lisans tezinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

perception of the fairness, relation between taxpayer and government are evaluated in detail.

Keywords: *Tax Morale, Tax Compliance, Tax Physiology*

1. Giriş

Vergi, bireylerin kullanılabilir gelirlerinde, servetlerinde ve harcamalarında daralmalara sebep olmakta ve aynı zamanda da bireylerin tasarruf yapabilme potansiyellerini azaltmaktadır. Bu nedenle vergi, genellikle bireyler tarafından bir külfet olarak görülmekte ve hoş karşılanmamaktadır. Ancak yükümlüler yasal olarak vergi ödemeleri zorunlu olmasına rağmen vergi ödememek için yasal ya da yasal olmayan çeşitli yollara başvurmaktadırlar. Bu yollar; adaletsiz, eşit olmadığını veya temel hak ve hürriyetlerini kısıtladığına inandıkları vergi yasalarının iptali için hukuki yollara başvurma, karar alma birimlerini yönlendirme, vergiden kaçınma, vergi kaçırma gibi yollardır.

Gönüllü vergi ödemeyi gelir düzeyi ve vergi oranları, sosyal ve demografik faktörler, cezalar, denetim olasılığı ve önceki denetimler, sübjektif ve objektif ölçüler, mali müşavirlerin ya da vergi danışmanlarının etkisi, ahlaki ve sosyal dinamikler, vergi sisteminin karmaşıklığı ve vergi afları gibi faktörler etkilemektedir. Gönüllü vergi ödemeyi etkileyen önemli faktörlerden biri olan vergi ahlakı bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Vergi ahlakı vergi ödeme konusundaki içsel bir motivasyon olarak tanımlanmaktadır ve sosyal ve psikolojik pek çok unsurdan etkilenmektedir.

Bu çalışmada vergi ahlakı kavramı üzerinde yoğun bir şekilde durulmakta ve vergi ahlakı ile ilişkili sosyal ve psikolojik unsurlar ayrıntılı bir biçimde incelenmektedir. Bu kapsamda vergi ahlakı ile ilişkili olarak sosyal normlar, suçluluk ve utanç duygusu, görev ve korku duygusu, içsel motivasyon ve yükümlülerin adalet algısı, vergi yükümlüsü ve kamu otoritesi ilişkisi gibi sosyal ve psikolojik unsurlar açıklanmaktadır.

2. Vergi Ahlakı Kavramı

Vergi kaçakçılığı, hemen hemen bütün ülkelerde sürekli artış gösteren büyük çapta bir sorundur. Ancak bunun yanı sıra diğer yükümlüler vergi kaçırıyor olmasına rağmen vergi kaçırmanın yollarını bile araştırmayan yükümlüler bulunmaktadır. Bu yükümlüler belki de fırsatları olmasına rağmen vergi kaçakçılığı fikrini akıllarına bile getirmemekte ve vergilerini ödemektedirler. Vergi ahlakı, insanların niçin vergi kaçakçılığı yaptıklarından ziyade niçin vergi kaçakçılığı yapmadıkları ile ilgilidir.

Vergi uyumu (tax compliance, taxpayer compliance) beyannamenin verildiği tarihte uygulanan vergi yasaları, yönetmelikler ve yargı kararlarına uygun bir biçimde vergi yükümlülüğünün beyannamede tam olarak belirtilmesi ve beyannamenin zamanında ilgili yerlere verilmesidir (Roth, Scholz ve Witte, 1989, 2). Vergilerin

etkisini anlamak için vergi yasalarına kimlerin uyum gösterip göstermediğini bilmek oldukça önemlidir.

Vergi uyumu görünür bir eylemdir ve çoğu insan vergisini ödemektedir. Vergiye uyum ya da uyumsuzluk sadece fırsat, vergi oranları ve yakalanma olasılığının bir fonksiyonu değil, aynı zamanda bireyin vergiye uyum gösterme ya da vergi kaçırma istekliliğinin de bir fonksiyonudur. Vergi ahlakı yüksek olduğunda vergi uyumu da nispeten yüksek olmaktadır ve bu nedenle vergi uyumu bilmecesini çözebilmek için bir adım geriye giderek vergi ahlakını açıklamak gerekmektedir (Torgler, 2007, 64-5).

Yükümlülerin vergiye uyumunu belirleyen faktörler yalnızca vergi kaçırma fırsatlarının bulunup bulunmaması, vergi oranlarının düzeyi, denetimlerin sıklığı ya da vergi kaçakçılığı yapanlara uygulanan cezaların ağır olup olmaması değildir. Tüm bu faktörlerin dışında yükümlülerin vergiye uyumunu belirleyen bir başka faktör de yükümlülerin vergi ahlakı düzeyleridir.

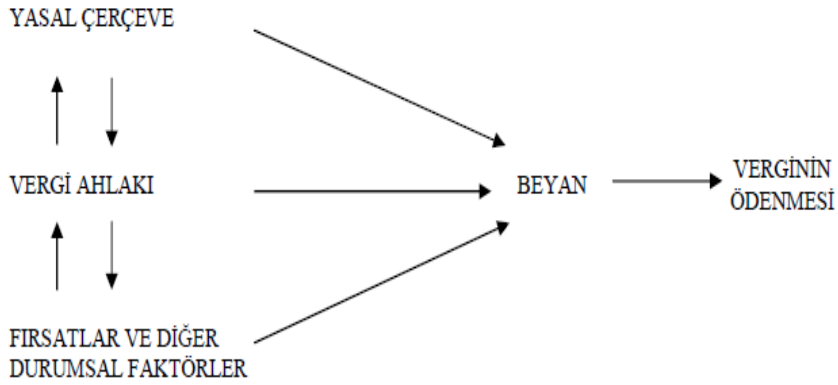
Çok sayıda araştırmacı vergi ahlakı ile vergi uyumu arasında çok yakın bir ilişki olduğunu söylemektedir. Vergi ahlakı vergi uyumunu bu kadar iyi açıklıyorsa vergi ahlakını oluşturan faktörleri belirlemek oldukça önemlidir. Fakat bu konuda yapılan çalışmaların sayısı çok azdır (Torgler, 2004, 239). Aynı şekilde Feld ve Frey (2002, 88) bu konuda şu yorumu yapmaktadır: “Pek çok çalışma hiç tartışmaksızın ya da nasıl ortaya çıktığını ve nasıl devam ettiğini değerlendirmeksizin vergi ahlakını kara bir kutu olarak ele almaktadır. Vergi ahlakı genellikle vergi yükümlülerinin tercihlerinin ötesinde bir unsur olarak algılanmakta ve vergi kaçırmaya yönelik bilinmeyen etkileri ele alan analizde son etken olarak değerlendirilmektedir. Daha da önemlisi vergi ahlakını ortaya çıkaran ve devamlılığını sağlayan faktörlerin neler olduğudur”.

Vergi ahlakı ile ilgili ilk çalışmalar 1960’lı yıllarda “Cologne vergi psikolojisi okulu” tarafından (Schmölders, 1970; Strümpel, 1969) yapılmış olmasına rağmen bu kavram vergi araştırmacıları tarafından çoğunlukla ihmal edilmiştir. Günümüzde bazı vergi uyumu araştırmacıları kitaplarında ve makalelerinde vergi ahlakı kavramına değinmişlerdir. Ancak çok azı vergi ahlakı kavramını detaylı bir şekilde incelemiştir. Bu nedenle vergi ahlakı ile ilgili çok az şey bilinmektedir.

Vergi ahlakı vergi ödeme konusundaki içsel bir motivasyon olarak tanımlanmaktadır (Torgler, 2007, 4). Ahlak kavramı burada Kant’da görülen töresel yüksek bir mükellefiyet anlamında değil, bireyin toplumun bir parçası olarak üstlendiği görevleri daha iyi yerine getirebilmesi için uyması gereken zamanın ahlaki ve hukuki kurallarını içten tasvip etmesi anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla burada bireylerin vergileme ve vergileme ile kendilerine yüklenen özel yükümlülükler karşısında takındıkları genel tavır yani “vergi zihniyeti” söz konusudur. Bu anlamda vergi ahlakı, vergi zihniyetinin genel çerçevesi içinde yer almaktadır (Schmölders, 1976, 107). Vergi ahlakı bir anlamda bireylerin vergi ödeme konusundaki istekliliğidir.

Vergi ahlakı vergi kaçırmanın aksine bireylerin davranışlarını değil tutumlarını ölçer. Yani vergi ahlakı, vergi kaçakçılığı ya da kayıt dışı ekonomi gibi bir sonuç değişken değildir. Dolayısıyla vergi ahlakı, vergi ödemeye yönelik ahlaki bir zorunluluk ya da vergi ödeyerek topluma katkıda bulunma inancı olarak da düşünülebilir (Torgler, 2004, 239).

Ekonomistler vergi ahlakını belirsizlik altında verilen rasyonel bir karar olarak görmektedirler. Yani vergi kaçakçılığı yapmak daha az vergi ödeme ile sonuçlanan, ortaya çıkma olasılığı bulunan ve vergi cezaları ile neticelenebilen bir çeşit kumardır (Torgler, 2007, 64). Vergi ahlakı kavramı, bazı araştırmacıların “vergi etiği” olarak tanımladığı kavramla da yakından ilgilidir. Vergi etiği kavramı, vatandaşların vergi yükümlüsü olarak kamu otoritesi ile ilişkilerini yönlendiren davranış normları şeklinde ifade edilmektedir (Song ve Yarbrough, 1978, 444).

Şekil 1: Song ve Yarbrough ‘un Basit Vergi Uyumu Davranışı Modeli
Kaynak: Song ve Yarbrough, 1978, 444

Vergi ahlakı açıklanması zor bir sosyal olgudur. Vergi ahlakı ile ilgili yapılan ilk çalışmalardan biri Song ve Yarbrough tarafından 1978 yılında yapılmıştır. Song ve Yarbrough, vergi ahlakı ile vergi uyumu arasındaki ilişkiyi de açıklayan basit bir vergi uyumu modeli geliştirmiştir.

Song ve Yarbrough’un vergi uyumu davranışı modeline göre beyan ve neticesinde ödemeyi kapsayan vergi uyumu üç ana faktör tarafından belirlenmektedir. Bu faktörler; yasal çerçeve, vatandaşların vergi ahlakı ve belirli bir zaman ve belirli bir yerde kendini gösteren diğer durumsal faktörlerdir. Yasal çerçeve, (1) yasaların meşruluğu, (2) yasaların uygulanma sürecinin etkinliği, (3) vatandaşların yasal yükümlülüklerini anlamaları ve kabul etmeleri ile biçimlenmektedir. Vergi uyumunu kolaylaştıran ya da zorlaştıran durumsal faktörler ise gelir düzeyi, işsizlik oranı, vergi oranları ve vergi idaresinin etkinliğidir (Song ve Yarbrough, 1978, 444).

Bu modelde vergi ahlakının vergiye uyum üzerindeki etkisi büyüktür. Ayrıca bütün bu faktörlerin birbirleri ile olan ilişkileri oldukça belirgindir. Verginin beyanını ve ödenmesini sağlayan en önemli faktörlerden biri olan vergi ahlakı hem diğer faktörleri etkilemekte hem de bu faktörlerden büyük ölçüde etkilenmektedir. Sözgelimi yasal çerçeve yani vergi yasalarının ve vergi sisteminin adaleti, anlaşılabilirliği ve etkinliği vergi ahlakını etkilemekte ve aynı zamanda vergi ahlakı da bireylerin gelir düzeyleri, vergi oranları gibi durumsal faktörlerden etkilenmektedir.

Vergi uyumu ve vergi ahlaki sosyal ve psikolojik pek çok faktör tarafından etkilenmektedir. Dolayısıyla vergi ahlaki ve vergi uyumu düzeyini arttırmak büyük ölçüde sosyal ve psikolojik faktörlere bağlıdır. Hukukun ve devletin yaptırım gücü belli bir seviyeye kadar vergi ahlaki ve vergi uyumunu arttırılabilir. Ancak bu seviyeden sonra vergi uyumunu ve vergi ahlakını arttırmak büyük ölçüde söz konusu sosyal ve psikolojik faktörlere bağlıdır.

Vergi uyumunun tamamen yaptırım düzeyi ile açıklanabilecek bir olgu olmadığına dikkat çekilmektedir (Graetz ve Wilde, 1985, 359). Örneğin, denetim ve ceza oranları çok düşük olan ülkelerde² rasyonel bireylerin çoğu vergi kaçırmazlar. Çünkü vergi kaçakçılığı yapanların yakalanma ve cezalandırılma olasılığı düşüktür. Ancak yine de bu ülkelerde dikkate değer bir vergiye uyum düzeyi gözlemlenebilmektedir. Başka bir deyişle, pek çok birey vergi kaçırdıklarında yakalanma ve cezalandırma olasılıklarının çok düşük olduğunu bilseler de vergilerini ödemektedirler.

Vergi ödemekten hiç kimsenin hoşlanmadığı çok açık bir gerçektir. Ancak pek çok ülkede caydırıcı bir politika takip edilerek insanlar vergi ödemeye zorlanmaktadır. Allingham ve Sandmo (1972) suç ekonomisine paralel olarak bir model ortaya koymuşlardır. Bu modele göre vergi kaçakçılığının boyutu, yakalanma olasılığı ve cezanın derecesi ile negatif ilişkilidir. Fakat bu model pek çok araştırmacı tarafından eleştirilmiştir. Çünkü söz konusu caydırıcı modeller, vergi uyumunu çok az buna karşın vergi kaçakçılığını çok fazla öngörmektedir. Ancak pek çok ülkede vergi denetimlerinin ve cezalarının düzeyi, yüksek düzeydeki vergi uyumunu açıklayamayacak kadar düşüktür.

Vergi uyumunu belirleyen faktörlerin açıklanmasına dair dikkat çekici başka bir yaklaşım da Kelman (1961) ve Vogel (1974) tarafından ortaya konulmuştur. Söz konusu yaklaşıma göre insanlar farklı nedenlerden dolayı vergiye uyum göstermektedirler. Uyum, tanımlama ve içselleştirme Kelman'ın üç parçalı tipolojisidir. "Uyumcular (Compliers) ", vergilerini öderler çünkü insanların vergilerini ödemeleri gerektiğine inanırlar. Ayrıca vergilerini ödemediklerinde bu durumun yaratacağı sonuçlardan da korkarlar. "Tanımlayıcılar (Identifiers)", sosyal normlardan ve kedilerine yakın olan ya da kendileri için önemli olan kişilerin inanç ve davranışlarından etkilenmektedirler ve bu etki neticesinde vergilerini öderler. "İçselleştiriciler (Internalizers)" ise inançları ve davranışları arasında tutarlılık göstermektedirler³ ve inançları gereği vergiye uyum göstermektedirler (Kelman, 1961, 62).

Vergi ahlaki ile ilgili yapılan açıklamalardan anlaşıldığı üzere, vergi ahlakının anlaşılmasında sosyal ve psikolojik unsurların önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu nedenle söz konusu sosyal ve psikolojik unsurların ayrıntılı bir biçimde incelenmesi gerekmektedir.

---

² Daha ayrıntılı bilgi için bakınız , Andreoni, James, Brian, Erard ve Jonathan, Feinstein (1998), "Tax Compliance", *Journal of Economic Literature*, vol:36, pp:818-860

³ Daha ayrıntılı bilgi için bakınız, Torgler, Benno (2003), "Tax Morale, Rule Governed Behaviour and Trust", *Constitutional Poitical Economy*, vol:14, pp:119-140

3. Vergi Ahlakı İle İlgili Sosyal ve Psikolojik Unsurlar

Vergi ahlakının anlaşılmasında bize yol gösterecek temel sosyal ve psikolojik unsurlar sosyal normlar, suçluluk ve utanç duygusu, görev duygusu ve korku, içsel motivasyon, adalet duygusu ve vergi yükümlüsü ile kamu otoritesi arasındaki ilişkiler şeklinde sıralanabilir.

3.1. Sosyal Normlar

Sosyal normlar, insanlar tarafından paylaşılması gereken ve onaylanmaları veya onaylanmamaları ile devamlılık gösteren davranış kalıplarından oluşmaktadırlar (Torgler, 2007, 66). Fehr ve Gächter ise sosyal normu sosyal olarak paylaşılan bir inanca dayalı davranışsal düzenlilik olarak tanımlamaktadırlar (1998, 854). Bu inanç, kişinin nasıl davranması gerektiği konusunda gayri resmi sosyal yaptırımlarla ilişkilendirilen tanımlanmış davranış şekillerini kapsamaktadır. Eğer diğer insanlar toplumun kabul gördüğü davranış şekillerine göre hareket ederlerse, birey de buna uygun bir tavır içinde olacaktır. Dolayısıyla bireyler, vergi uyumunun sosyal bir norm olduğuna inandıkları sürece vergiye uyum gösterecekler ve vergilerini ödeyeceklerdir⁴. Bu konuda yapılan araştırmalarda, sosyal normların vergi uyumu üzerindeki etkilerinin en belirleyici unsur olduğu tespit edilmiştir.

Fehr ve Gächter'e göre "Karşılıklık (reciprocity), sosyal normların uygulanması için bir anahtar mekanizma sağlar. Komşuluk, aile ve iş hayatındaki sosyal ilişkilerin çoğu açık anlaşmalar değil sosyal normlar yoluyla yürüdüğünden, zorlayıcı bir norm olan karşılıklık rolü sosyal normun en önemli fonksiyonudur" (1998, 854).

Hukukun toplumsal yaptırım gücünün ekonomik teorisini araştıran Polinsky ve Shavell (2000, 854) sosyal normların varlığına vurgu yaparlar. Sosyal normlar, bireylerin davranışlarının yönlendirilmesinde hukukun yaptırımına genel bir alternatif olarak görülebilir. Sosyal normların ihlalinin suçluluk, pişmanlık gibi içsel sonuçları ya da dedikodu, dışlanma gibi dışsal, hukuki ve sosyal sonuçları vardır. Polinsky ve Shavell (2000, 854) sosyal normlar ile ilgili büyüyen bir literatürün oluştuğunu söylemektedirler. Çünkü sosyal normların davranışlar üzerinde büyük etkisi vardır ve resmi yasalara ek ve ikame olma rolü bulunmaktadır. Ancak yasaların sosyal normları etkileme olasılığı da göz önünde bulundurulmalıdır.

Siyasi ve iktisadi hayatın sosyal tabanını açıklamaya yönelik yeni bir yaklaşım, etkin bir demokrasi yönetimi için sosyal sermayenin önemine işaret etmektedir (Torgler, 2007, 66). Sosyal sermaye bireylerin ekonomik ve kültürel sermayelerini harekete geçiren bir faktördür (Bourdieu, 1986, 49). Aynı zamanda sosyal sermaye, sosyal politikanın gelişmesi, uygulanması ve sosyal entegrasyonun sağlanması açısından da

---

⁴ Daha ayrıntılı bilgi için bakınız, Alm, J., G.H., McClelland ve W.D., Schulze (1999), "Changing The Social Norm of Tax Compliance by Voting", *KYKLOS*, vol:52, iss: 2, pp:141-171

önemli bir araç olarak görülmektedir (Woolcock, 1998, 160). Gelir dağılımı ve adaletin sağlanma düzeyini sosyal sermaye değişkenlerine örnek olarak verebiliriz. Ayrıca Knack ve Keefer (1997, 1260) sosyal sermaye değişkenleri ve ekonomik büyüme arasında önemli ve güçlü bir pozitif ilişki bulmuşlardır.

Başka araştırmacılar ise güven olgusunun verimli sosyal ilişkiler için önemli bir özellik olduğunu ileri sürmüşlerdir (Hardin, 1993, 510). Ayrıca Slemrod (1998, 486) gönüllü vergi ödeme isteğinden doğan sosyal sermayenin, kamu yönetiminin maliyetini ve bu maliyetin vatandaşlara eşit dağıtılmasının yükünü azaltacağını vurgulamaktadır.

Knack ve Keefer (1997) vatandaşlık görevi ve güvenin, büyüme ve yatırım oranları üzerindeki etkisini yatay-kesit analizini kullanarak test etmişlerdir. Vatandaşlık normlarını ölçmek için Dünya Değerler Araştırması'nın (World Values Survey) 1981 ve 1990-1991 verilerini kullanmışlardır. Vatandaşlık normlarının gücünü değerlendiren beş önemli etkiden biri "şansınız varsa vergi kaçırır mısınız" sorusudur. Bu şekilde vergi uyumu vatandaşlık normunun bir ölçüsü olarak ortaya çıkmaktadır.

Schaltegger ve Torgler İsveç üzerine yaptıkları bir çalışmada devlete güven ve hesap verme zorunluluğu (accountability) arasında güçlü bir ilişki gözlemlemiştir. Ayrıca idari hesap verme zorunluluğunun (government accountability) mali disipline neden olduğunu tespit etmişlerdir. Bu durumun bir sonucu olarak da kamu borçlarının düzeyi önemli ölçüde düşmüştür (Schaltegger ve Torgler, 2007, 118). Buradan anlaşılabilir ki, hesap verme zorunluluğu hem yükümlülerin devlete olan güvenini arttırmakta hem de mali disiplini oluşturarak kamu borçlarının azalmasını sağlamaktadır.

Ayrıca yapılan araştırmaların sonuçlarına göre benzer mali sistemlere sahip ülkelerde farklı vergi uyumu deneyimlerinin olduğu tespit edilmiştir⁵. Söz konusu araştırmalardan elde edilen temel sonuçlar ise şunlardır (Torgler, 2007, 67):

- Vergiye uyum gösteren bireyler, vergi kaçırılmayı ahlak dışı görmektedirler.
- Eğer vergi yükümlüsü ahlaki yargılarla daha fazla donatılırsa vergi uyumu yükselir.
- Vergi kaçakçılığı yapan arkadaşlara sahip bireylerin kendileri de yüksek bir olasılıkla vergi kaçakçılığı yaparlar.
- Sosyal uyum (social cohesion) duygusu güçlü olan toplumlarda vergi uyumu düzeyi yüksektir.

Yapılan araştırmaların sonuçlarından anlaşıldığı üzere, vergisini ödeyen yükümlüler vergi kaçırılmayı gayri ahlaki bulmaktadırlar ve ahlak düzeyi yüksek olan bireylerin vergiye uyum düzeyi de yüksek olmaktadır. Ayrıca vergi kaçırılan kişilerle yakın ilişkisi olan bireyler vergi kaçırılmaya daha eğilimli olmakta ve sosyal uyum düzeyi yüksek bireyler vergiye daha fazla uyum göstermektedirler.

---

⁵ Daha ayrıntılı bilgi için bakınız, Alm, J., I., Sanchez ve A. De Juan (1995), "Economic and Noneconomic Factors in Tax Compliance", *KYKLOS*, vol:48, pp:3-18; Vogel, J. (1974), "Taxation and Public Opinion in Sweden: an Interpretation of Recent Survey Data", *National Tax Journal*, vol:27, pp:499-513

Kamu otoritesinin denetimler ve cezalar gibi geleneksel politikaları kullanarak vergi uyumunu arttırmalarının sınırları vardır. Bu nedenle vergi uyumunu arttırarak vergi kaçakçılığını azaltmanın başka yolları aranmalıdır. Örneğin, eğer kamu otoritesi bir normu etkileyebiliyorsa, vergi kaçırma politik faaliyetler yoluyla da azaltılabilir.

Vergi yükümlüleri, vergi kaçırma ile içinde yaşadıkları toplumun refahına zarar verebileceklerinin farkında olabilirler ve bu durumda vergi kaçakçılığı psikolojik maliyetler yaratabilir. Bireyler dürüst olmamanın verdiği huzursuzluğu yaşayabilirler. Ancak vergi yükümlüsü ödediği vergi ile kendisine sağlanan kamu mallarını karşılaştırdığında ödediği verginin çok fazla olduğunu düşünürse psikolojik maliyetler azalacaktır (Torgler, 2007, 67).

Gordon (1989) vergi kaçırmanın standart modeline parayla ilgisi olmayan maliyetleri dahil etmiştir. Gordon vergi kaçırma eyleminin niçin fayda kaybı olduğuna dair bir açıklama getirmek istemiş ve bu amaçla sosyal gelenekler konusundaki literatüre başvurmuştur. Vergi kaçakçılığı arttıkça parasal olmayan ya da psikolojik maliyetlerde de artış olmaktadır. Bu durum bazı vergi yükümlülerinin niçin vergi kaçırma reddettiklerini açıklayabilir. Çünkü vergi kaçakçılığı bireylerin kötü tanınması şeklinde bir maliyet yaratabilir. Parasal olmayan maliyetler dinamik bir unsurdur ve bir önceki dönemde vergi kaçırma bireylerin sayısı ters orantılı bir şekilde değişmektedir (Torgler, 2007, 73). Vergi kaçakçılığı yapıldığında kötü tanınma şeklinde ortaya çıkabilecek psikolojik bir maliyet bireylerin vergiye uyumunu etkilemektedir. Ancak vergi kaçakçılığı yapan bireylerin sayısı arttıkça söz konusu maliyet ters orantılı bir şekilde azalmaktadır.

Myles ve Naylor (1996, 53-4) Gordon'un modelinin ileri bir adım olduğunu ancak modelin sosyal gelenekler literatürünün ana akımın dışında olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çünkü Gordon'un modelinde psikolojik maliyetler vergi kaçırma boyutuna bağlıdır. Myles ve Naylor'a göre eğer psikolojik maliyet yasal kovuşturmayla dayanan suçluluk duygusundan kaynaklanıyorsa, vergi kaçırmanın boyutu psikolojik maliyetle ilgisizdir. Ya da eğer psikolojik maliyet yakalanma korkusuna bağlıysa, bu maliyet vergi kaçırmanın boyutundan çok yakalanma olasılığına bağlıdır.

Sosyal gelenekler literatürü temelde bir sosyal geleneğin bir kez ihlal edildiğinde, ondan sağlanan tüm faydanın kaybedildiğini kabul etmektedir. Bu bağlamda Myles ve Naylor (1996, 53-4) vergiler dürüst bir şekilde ödendiğinde sosyal gelenekten fayda sağlandığı ancak vergi kaçırıldığında bu faydanın kaybedildiği bir model ortaya koymuşlardır. Bu modelde, yükümlüler vergi kaçırma ya da kaçırma konusunda karar vermek zorunda kalırlar. Eğer yükümlü vergi kaçırma tercih ederse vergi kaçırmanın standart modeli işlevsellik kazanmaya başlar. Burada sosyal gelenekler ve sosyal uyum ile riskli bir seçim olan vergi kaçırma modeli birleştirilmiştir.

Literatürde, rasyonel bir vergi yükümlüsü modelinde, ahlaki kısıtları bütünlüğümüzü sağlayan iki ilginç teori vardır. İlk teori fedakarcı (altruistic) yaklaşımdır. Bu yaklaşımda vergi yükümlüleri sadece kendi refahları ile ilgili değildir aynı zamanda toplumsal refah ile de ilgilidirler. Bu nedenle vergi yükümlülerinin vergi kaçırma kararı, vergi kaçırma kararının toplumsal refahın mevcut

kaynaklarının miktarını azaltacağı bilgisi ile kısıtlanmaktadır. İkinci teori ise “Kantçı” ahlak yaklaşımıdır⁶. Kant’ın ahlak tanımıyla ilişkilendirilen bu yaklaşım, adil bir verginin vergi yükümlüsünün tüm diğer vergi yükümlüleri için de adil olduğuna inandığı vergidir varsayımına dayanmaktadır. Yanlış vergi bildirim kaygısı ve suçluluk duygusuna neden olacak ya da vergi yükümlüsünün kendi imajına zarar verecektir. Bir vergi yükümlüsünün bu maliyetleri ancak kendi vergi yükünün adil olarak belirlenenden daha yüksek olmadığına inandığında hissedeceği varsayılmaktadır. Eğer vergi yükümlüsü adil olarak belirlenenden daha yüksek miktarda vergi ödüyorsa, vergi kaçakçılığı bir çeşit kendini savunma olarak görülebilir. Yani çok sayıda vergi yükümlüsü vergi yükünün adil olduğunu hissederse vergi kaçakçılığı azalabilir (Torgler, 2007, 67-8).

3.2. Suçluluk ve Utanç Duygusu

Suçluluk ve utanç duyguları yükümlülerin vergi bildirimlerini etkileyebilmektedir. Yükümlülerin hissedecekleri suçluluk ve utanç duyguları vergi kaçırmanın hissettirdiği faydaların azalmasına neden olabilir. Suçluluk, bireyler sorumsuzca davrandıklarını ve sosyal norm ya da kuralı ihlal ettiklerini fark ettiklerinde ortaya çıkan bir duygudur. Kamu otoritesine vergi ödeme zorunluluğu da sosyal bir norm olarak kabul edilmekte ve dolayısıyla vergi kaçırın bireyler kendilerini suçlu hissetmektedirler.

1980 yılında yapılan Vergi Yükümlüsü Düşünce Araştırması’nda (Taxpayer Opinion Survey) cevap verenlerin %50’sinden fazlası aşağıda sayılan eylemlerin herhangi birini yapmaktan rahatsız olduklarını ifade etmişlerdir (Torgler, 2007, 68):

- Ticari faaliyetleri ile ilgili yanlış beyanda bulunmak,
- Sağlık harcamalarını yüksek göstermek,
- Kazancını olduğundan düşük göstermek,
- Beyanname vermemek,
- Fazladan bakmakla yükümlü olduğu şahıslar göstermek (claiming an extra dependent)

1990 yılında 355 bireyle görüşülerek yapılan başka bir araştırmada, vergi kaçakçılığı dahil olmak üzere bireylerin çeşitli suçlara yönelik eğilimleri araştırılmıştır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre vergi kaçırma ile oluşan suçluluk duygusu, yasal yaptırımların yarattığı tehditten çok daha fazla caydırıcılığa sahiptir (Torgler, 2007, 68). Başka bir deyişle bireylerin vergi kaçakçılığı ile ilgili kararlarını yasal yaptırımların yaratmış olduğu caydırıcılıktan ziyade bireylerin vergi kaçırdıklarında hissettikleri suçluluk duygusu etkilemektedir.

---

⁶ Daha ayrıntılı bilgi için bakınız, Laffont, Jean Jacques (1975), “Macroeconomic Constraints, Economic Efficiency and Ethics: an Introduction to Kantian Economics”, *Economica*, vol:42, pp:430-437

Suçluluk kişisel olmayan bir kural ya da norm olmasına rağmen utanç kişinin özeleştirisini (self-image) yansıtan insani bir yüze sahiptir. Utanç, başkasının kendisini “azarladığı, nefret ettiği ya da küçük gördüğü” şeklindeki içselleştirilmiş bir deneyim olarak görülmektedir (Torgler, 2007, 68). Utanç ve suçluluk duyguları doğrudan doğruya vergi yükümlüsünün faydasıyla ilişkilendirilmektedir. Buna göre yükümlüler gelirlerini düşük gösterdikleri ve denetimden kaçtıkları zaman suçluluk duygusu yaşarlar. Yükümlüler yine gelirlerini düşük gösterirler ancak yakalanırlarsa utanç duygusu yaşarlar.

Vergi yükümlüleri ile ilgili yapılan pek çok araştırma, yükümlülerin denetlenme olasılıklarını çoklaştırma eğilimine sahip olduklarını göstermektedir⁷. Başka bir deyişle bireyler genellikle vergi denetimi gibi istenmeyen olayların meydana gelme olasılıklarını abartma eğilimindedirler. Kahneman ve Tversky (1979, 281) bilişsel psikolojinin (cognitive psychology) prensiplerinden etkilenecek temsiliyet (representativeness) teorisi geliştirmişlerdir. Bu teoriye göre bireyler hafızalarında gelecekle ilgili senaryolar kurgularken bir olayın olabilirliği ile ilgili sert değerlendirmeler yapmaktadırlar. Bireyler bir olayın ortaya çıkma olasılığı ile ilgili tahminlerinde bu senaryoları kullanırlar ve bazı senaryoları diğerlerine göre daha fazla düşünürler. Örneğin az rastlanan dramatik olaylar. Bu anlamda vergi incelemesi de böyle dramatik bir olay olarak görülebilir. Bir vergi yükümlüsünün şahsen tecrübe ettiği ya da hakkında bilgi sahibi olduğu vergi incelemesi deneyimleri, gelecekteki olması muhtemel vergi incelemesinin şeklini ortaya koymaktadır. Mevcut vergi uyumu davranışı ile ilgili mantıklı bir açıklama getirebilmek için ahlaki duygulara ve vergi incelemesi ile ilgili yanlış algılara (misperceptions) ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü vergi yükümlüleri denetlenme olasılıkları ile ilgili önemli büyüklükte ve çeşitlilikte yanlış algılara sahiplerdir ve beyan edilen gelir düşükçe denetlenme olasılığının düzeyinin ve oranının artacağını düşünmektedirler.

Vergi yükümlüleri beyanname vermediklerinde, kazançlarını düşük gösterdiklerinde ve denetimden kaçtıklarında suçluluk duygusu hissederler. Bu eylemlerinin neticesinde yakalandıklarında ise utanç duyarlar. Ancak bu yaklaşımın bazı eksiklikleri bulunmaktadır. Suçluluk ve utanç duygusunun bireyin fayda fonksiyonuna olan etkisi ekonomik ya da psikolojik teori tarafından belirlenmemektedir. Ayrıca suçluluk ve utanç duyguları açıkça gözlemlenebilen duygular olmadıklarından bunların tespiti sadece varsayımlara dayanmaktadır.

3.3. Görev ve Korku Duygusu

Vatandaşların görev algısı vergi ahlakının analizinde önemli bir rol oynamaktadır. Scholz ve Pinney (1995, 492) yakalanma olasılığı ile ilgili belirsizliğin,

---

⁷ Kahneman, Daniel ve Tversky, Amos (1979), “Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk”, *Econometrica*, vol:47, pp:263-291

riski tahmin etme çabalarına yönelik güven üzerinde bazı zorluklar oluşturduğunu vurgulamaktadırlar. Scholz ve Pinney korku ve görev arasındaki ilişki ile ilgili olarak görev deneyiminin (duty heuristic) etkilerine odaklanmışlardır. Ayrıca vergi yükümlülerinin vergi ödeme konusundaki görev duygusunun, vergi kaçırdıklarında algıladıkları yakalanma olasılığı ve riskini önemli ölçüde etkilediğini vurgulamaktadırlar.

Bu konuda yapılan çalışmalara göre yakalanmaya yönelik kişisel risk algısı, nesnel risk faktörlerinden daha çok görev duygusuyla ilişkilidir. Başka bir deyişle, görev duygusunun vergi yükümlülerinin vergi kaçırma eğilimleri üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla görev duygusu arttıkça yükümlülerin vergi kaçırma eğilimleri azalmaktadır. Diğer yandan denetlenme olasılığı ise, sadece vergi kaçırma eğilimli olan vergi yükümlülerini etkilemektedir. Diğer yükümlüler açısından ise vergi incelemelerini ve vergi cezalarını arttırmak vergi uyumunu çok fazla arttırmamaktadır. Buna göre bir vatandaşın toplumsal bir zorunluluk olarak vergi uyumuna yönelik tavrı, cezalandırılma korkusunun, maliyetlerin ve faydaların değişimlerine göre farklılık gösterebilmektedir.

Scholz ve Lubell vergiler düştüğünde görev ve korku duygularının arttığını, buna karşılık vergiler arttığında görev ve korku duygularının azaldığını iddia etmişlerdir (1998, 913-4). Vergi oranları düştüğünde, yükümlüler vergi ödemeyi daha fazla görev duygusu olarak görmeye başlayacaklardır. Aynı şekilde oranları düşük olan vergilerin bulunduğu, herkesin vergi ödediği ve dolayısıyla vergi kaçırılmayan bir ortam, yükümlülerin denetlenme ve yakalanma korkularının artmasına neden olacaktır. Ancak vergi oranlarının yüksekliği bireylerde hem görev hem korku duygusunu azaltacaktır.

3.4. İçsel Motivasyon

Sosyoloji ve psikoloji gibi diğer bilimlerde de ahlaki ve etik düşüncelere dayalı davranışın önemi üzerinde durulmaktadır. Ekonomik analizde, benimsenen değerler dışsal olarak ele alınır ve bu değerler düzenlemelerden ve fiyatlardan etkilenmez⁸. Ancak Hirschman (1965) ve Sen (1977) gibi birkaç iktisatçı içsel motivasyon ve dışsal motivasyon arasındaki ilişkiyi dikkate almıştır.

Vergi uyumu davranışının açıklanmasında dışsal motivasyon ile birlikte içsel motivasyonun da önemli olduğu vurgulanmaktadır ve vergi ahlakına içsel motivasyonun özel bir şekli olarak bakılmaktadır. Yani rasyonel seçim bağlamından vazgeçmeksizin ekonominin içerisine psikolojik etki dahil edilmeye çalışılmaktadır. Bu yaklaşım, vergi uyumu analizinde içsel motivasyon ile dışsal motivasyon arasındaki ters yönlü ilişkiyi içermektedir. Bireyler, vergi uyumsuzluğuna yönelik denetimler ve cezalar

---

⁸ Daha ayrıntılı bilgi için bakınız, Hirshleifer, Jack (1985), "The Expanding Domain of Economics", *American Economic Review*, vol:75, pp:53-68

fazlalaştığında dışsal motivasyonun arttığını hissederler. Diğer yandan bu durum vergi uyumu ile ilgili içsel motivasyonu azaltmaktadır. Böyle bir durumda sıkı bir vergi politikasının net etkisi de açık olmamaktadır. Eğer vergi yükümlüleri içsel motivasyonun farkına varmazlarsa, fırsatçı olabilecekleri ve vergi kaçırabilecekleri hissine kapılırlar. Bu yaklaşımda, içsel motivasyonu desteklemede ya da zarar vermede politik araçların bağlantısı dikkate alınmaktadır. Çünkü içsel motivasyon politik araçların uygulanmasına bağlıdır. Ancak dürüst vergi yükümlüleri, katı vergi politikalarının doğrudan doğruya dürüst olmayan vergi mükelleflerine yönelik olduğunu algıladıklarında vergi ahlakının azalmayacağı da iddia edilmektedir. Bedavacıları engelleyen ve adalet ve eşitliği temellendiren düzenlemeler vergi ahlakının korunmasına yardımcı olur (Torgler, 2007, 70).

İçsel motivasyon, bireylerde vergi ahlakının oluşumunda oldukça etkilidir. Fakat çeşitli yaptırımlar yoluyla dışsal motivasyonun artırılmaya çalışılması içsel motivasyonu olumsuz yönde etkilemekte ve vergi ahlakına zarar vermektedir. Bu nedenle bireylerde dışsal motivasyon yerine politik araçlar vasıtasıyla içsel motivasyonun desteklenmeye çalışılması vergi ahlakını olumlu yönde etkileyecektir.

3.5. Yükümlülerin Adalet Algısı

Yükümlünün kendi vergi yükünün adilliği konusundaki algısı, vergi ahlakının anlaşılmasında önemli bir unsurdur. Fakat uzun bir süre adalet kavramı ekonomik analizde alakasız bir unsur olarak görülmüştür. Ancak vergilemede adalet algısı özellikle yükümlülerin vergi kaçırma eğilimi ile ilgili çok önemli bir faktördür. Adalet ve hakkaniyetin özellikleri çeşitli araştırmacılar tarafından tartışılmış ve bu kapsamda fedakarlık, sosyal normlar ve zihinsel uyumsuzluk (cognitive dissonance) gibi yakın teoriler analiz edilmiştir.

Adalet, vergi kaçırma kararına yönelik bir etken olarak kabul edilmektedir. Adil olmayan bir vergi sistemi, vergi kaçırma güdülerini artırabilir. Vergi ahlakının, vergi yükümlüleri ile kamu otoritesi arasındaki mali değişimin (fiscal exchange) doğasından etkilenme olasılığı oldukça yüksektir (Alm ve Torgler, 2006, 228). Pek çok çalışma, vergi kaçırma ile vergi sistemlerinde hissedilen eşitsizlikler arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Bu çalışmaların sonuçlarına göre vergi kaçırma ile mali eşitsizlik algıları arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır (Song ve Yarbrough, 1978, 449-450). Başka bir deyişle bireylerin mali adalet algılarındaki bozulma vergi ahlakını azaltmakta ve dolayısıyla vergi kaçakçılığının artmasına sebep olmaktadır.

Sosyal psikoloji alanında yapılan araştırmalara göre, kamu otoritesi ile bireyler arasında olan mali değişim ilişkisindeki eşitsizlik haksızlığa uğrayanlar için sıkıntı verici bir durumdur. Böyle bir durumda ise vergi kaçırma eşitliği yeniden sağlama yönünde bir reaksiyon olarak görülebilir. Spicer ve Becker tarafından Colorado Üniversitesi'nde 57 öğrenci ile yapılan bir araştırmaya göre, vergi kaçırma yüzdesi en yüksek olan öğrenciler, kendilerinden alınan vergi oranlarının ortalamadan daha yüksek olduğu söylenen öğrencilerdir. Vergi kaçırma yüzdesi en düşük öğrenciler ise

kendilerinden alınan vergi oranlarının ortalamadan daha düşük olduğu söylenen öğrencilerdir (1980, 173-4).

Vergi uyumunu sağlayan bazı normlar bulunmaktadır. Söz konusu normları vergi yapısı, kamu harcamaları ve diğer yükümlüler tarafından algılanan vergi kaçırma olguları etkilemektedir. Çünkü vergi yükümlüleri, devletle olan ilişkilerini sadece baskı ilişkisi olarak değil, aynı zamanda bir karşılıklı değişim ilişkisi olarak görmektedirler. Yükümlüler, bu değişimi adil bulmadıkları takdirde, adaleti yeniden sağlamak için yakalanma riskine rağmen vergi kaçırmak isteyebilirler. Ancak her ne kadar vergi kaçırma vergi yükümlülerinin lehine bir durum olsa da, yükümlüler bu değişimi adil bulduklarında vergi kaçırmak istemeyebilirler (Torgler, 2007, 72).

Bazı araştırmacılar, vergi uyumu ile kamu harcamaları arasındaki bağlantıyı açıklamaya çalışmışlardır. Bu bağlantıda, vergi kaçırmanın standart modeline kamu otoritesi tarafından finanse edilen kamu mal ve hizmetlerini de dahil etmişlerdir. Vergi yükümlüleri, kamu mal ve hizmetlerinin finansmanının ödedikleri vergilerle finanse edildiğini düşünürler. Bu nedenle yükümlülerin ödedikleri vergiler karşılığında sağladıkları kamu mal ve hizmetlerin miktarı arttığı takdirde yükümlülerin vergiye uyum düzeyi de artar. Dolayısıyla yükümlülerin çoğu vergi kaçırdıklarında, yakalanma ve cezalandırılma olasılıklarının bulunmadığını bilseler de kamu mal ve hizmetlerinden faydalanabilmek için vergi ödemeye devam ederler. Ancak yükümlüler ödemiş oldukları vergilerin doğru harcanmadığına inandıklarında kendilerini aldatılmış hissederler.

Bazı araştırmacılar ekonomik modelde kişiselleştirilmiş eşitsizlik formlarının kullanıldığında, ekonomik analiz ile psikolojik araştırmanın aynı sonuçları vereceğini söylemektedir. Yükümlüler vergi yükü konusunda eşitlik algıladıklarında, vergi kaçırma azaltacaklardır. Bazı araştırmacılar ise sosyoekonomik sistemin yükümlüler tarafından adil ve eşit olarak algılandığında, yükümlülerin vergi kaçırma azalttıkları somut ekonomik durumu ortaya koyarlar. Bireylerin vergi kaçırma ayıplanacak bir davranış olarak gördükleri, adil sisteme sahip bir toplum vergi kaçırma açısından elverişli bir ortam değildir. Bu nedenle eşitliğin var olduğu bir toplumda, vergi kaçırma konusundaki risk karşıtlığı da artar. Bazı araştırmacılar yükümlülerle kamu otoritesi arasında algılanan değişim ilişkisi için “eşitlik” tabirini kullanmışlardır. Buna göre sağlanan kamu hizmetleri artarsa, vergi kaçırma konusundaki risk karşıtlığı da artacaktır (Torgler, 2007, 73).

3.6. Vergi Yükümlüsü ve Kamu Otoritesi İlişkisi

Bazı araştırmacılar kamu otoritesinin vergi yükümlülerine yönelik davranışlarının yükümlülerin vergi ahlakı düzeyini etkilediğini öne sürerler. Ayrıca kamu otoritesinin vergi yükümlülerine güvendiğini göstermesinin yükümlülerin kamu otoritesine daha fazla güvenmesini sağlayacağını dolayısıyla bu karşılıklı güvenin de vergi ahlakını arttıracaklarını düşünmektedirler (Frey ve Feld, 2002, 6-10).

Mükelleflerin hükümetten memnun olma dereceleri ahlaki ve sosyal etkiye sahip çok önemli bir konudur. Vergi yükümlüsü ve kamu otoritesi arasındaki ilişkiler,

yükümlülerin adalet algılarıyla da yakından ilişkilidir. Bu kavram ile ilgili çalışmalar, yükümlü ile kamu otoritesi arasındaki ilişkilerin kapalı bir sözleşme olarak modellendiği kurumsal analiz üzerine odaklanmaktadır. Devlet olumlu tavırlarını, yükümlülerin gösterdiği olumlu tavırları, vergi sistemine ve vergi ödemeye olan bağlılıklarını ve dolayısıyla vergi uyumu davranışını arttırmak amacıyla göstermektedir. Kamu otoritesi ile vergi yükümlüleri arasında yapılacak işbirliğinin en önemli sosyal psikolojik nedenlerinden biri karşılıklıdır (reciprocation)⁹. Karşılıklı pozitif ve negatif karşılıklı olmak üzere ikiye ayrılabilir. Pozitif karşılıklı, bize nazik olanlara karşı nazik olma güdüsüdür. Göze göz dişe diş davranmak ise negatif karşılığın temel örneğidir (Fehr ve Gächter, 1998, 845).

Devletin yükümlülere karşı gösterdiği pozitif davranışlar vergi uyumu olasılığını arttırmaktadır. Vergi idaresi ile yükümlüler arasındaki zıtlık vergi idaresinin pozitif bir hareketi ile düzeltilebilir. Yükümlüler ödenen vergi ile kamu hizmetlerinin sağlanması arasındaki değişimi adaletli bulduklarında yasalara uymaya daha eğilimli olurlar. Fakat denetimler ve cezalar gibi caydırıcı faktörlerin artırılması dürüst yükümlüler açısından karşılığa dayanan böyle bir dengeyi bozacaktır. Ödedikleri verginin adil olduğunu düşünen yükümlülerin incelenmesi ve cezalandırılması söz konusu dengeyi daha fazla bozacaktır. Ayrıca söz konusu denge dürüst yükümlüler diğer yükümlülerin vergi yasalarına uymamalarına rağmen cezalandırılmadıklarını fark ettiklerinde de bozulur (Torgler, 2007, 74). Başka bir deyişle kamu otoritesi yüksek vergi ahlakına sahip vatandaşları artan cezalarla tehdit ettiğinde ters bir etki ortaya çıkabilmektedir. Bir başka ifadeyle vatandaşlar bu durumu kamu otoritesinin vergi uyumu davranışını teşvik etmediği şeklinde algılayabilirler. Dolayısıyla kamu otoritesi vatandaşlara güvenmediği takdirde vergi ahlakını olumsuz yönde etkilemiş olur.

Yapılan araştırmalarda vergi uyumu kararlarında otoriteye bağlılığın ve meşruiyetin çok önemli olduğunu tespit edilmiştir. Kamu otoritelerinin bireylere karşı göstermiş olduğu davranışlar, bireylerin kamu otoritelerini değerlendirmelerini ve işbirliği yapma istekliliklerini etkilemektedir¹⁰. İnsanların hukuki süreçte ne istediğini anlamak, toplumun hukuk kuralları ile ilgili hoşnutsuzluğunu açıklamaya ve gelecekte uygulamaya konulacak hukuk kurallarına yönelik kamuoyu desteği sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Bu konuda kamu ahlakı vurgusu bulunan çeşitli özel mülkiyet yasaları ile ilgili ahlaki bir genel tutumun yaratılması önerilmektedir. Bu sayede toplumun neyi adil, neyi adaletsiz gördüğünü anlamak için daha iyi bir kamu ahlakı anlayışına ihtiyaç duyulacaktır. Ayrıca vergi otoritelerinin yükümlülere adil ve saygılı davranmaları yükümlülerin vergi otoriteleri ile daha çok işbirliği içerisinde olmalarını sağlayacaktır (Torgler, 2007, 74).

---

⁹ Daha ayrıntılı bilgi için bakınız, Gouldner, A., W. (1960), "The Norm of Reciprocity: A Preliminary Statement", *American Sociological Review*, vol:25, pp:161-178; Axelrod, Robert (1984), *The Evolution of Cooperation*, New York: Basic Books

¹⁰ Daha ayrıntılı bilgi için bakınız, Tyler, T.R., J. D. Casper, B. Fisher (1989), "Maintaining Allegiance Toward Political Authorities : The Role of Prior Attitudes and The Use of Fair Procedures", *American Journal of Political Science*, vol:33, ss:629-652

1984 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan bir araştırmanın sonuçları Amerikan Gelir İdaresi'nin güvenilir bir otorite olarak görülmesinde problem olduğunu göstermiştir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre yalnızca % 58 gibi küçük bir çoğunluk Amerikan Gelir İdaresi'nin ve personelinin “uzman/bilgili” olduğunu düşünürken, % 37 gibi büyük bir azınlık bunun tam tersini düşünmektedir. Ayrıca Amerikan Gelir İdaresi'nin güvenilirliği konusunda da yakın sonuçlar tespit edilmiştir. Buna göre araştırmaya katılanların % 59'u Amerikan Gelir İdaresi'nin güvenilir olduğunu düşünürken, % 38'i güvenilir olmadığını düşünmektedir. Dolayısıyla Amerikan Gelir İdaresi'nin güvenilirliği konusunda bir sorun olduğu görülmektedir. Söz konusu sorun, Amerikan Gelir İdaresi'nin toplumun büyük bir bölümünün karmaşık ve adaletsiz bulunduğu bir vergi sistemi ile ilişkilendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü vergi sistemindeki karmaşıklık, yükümlüler ile Amerikan Gelir İdaresi personeli arasındaki ilişkilerde tutarsızlık ve hata algısı yaratmaktadır. Ayrıca bu durum, adaletsiz ve yanlı bir vergi sistemi düşüncesini besleyen çeşitli yasal boşlukların oluşmasına neden olmaktadır (Torgler, 2007, 75).

Bir ülkenin gelir idaresinin güvenilir bir kurum olarak görülmemesi vergi ahlakı üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Güven duyulmayan gelir idaresine sahip bir ülkede vatandaşlar vergi ödemek istemezler. Bunun yanı sıra gelir idarelerinin çalışanlarının da vatandaşların güvenini sağlamadaki rolleri büyüktür. Dolayısıyla gelir idarelerinin çalışanları bilgili ve alanında uzman kişilerden oluşmalıdır. Bu nedenle gelir idareleri vatandaşların istek ve duyarlılıklarına önem vermeli ve güvenlerini mutlak surette sağlamaya çalışmalıdır.

Vatandaşların vergi uyumuna olan bağlılıklarını arttıran pozitif unsurları belirlemek amacıyla 1987 yılında Vergi Yükümlüsü Düşünce Araştırması yapılmıştır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre karşılıklılık, meşruiyet ve vergilendirme süreci ilgili adalet vergi uyumu açısından oldukça önemlidir. Ayrıca ihtiyaçlara duyarlı kamu hizmetlerinin ve vergilendirme süreci ile ilgili adaletin vergi uyumuna olan bağlılığı arttıran pozitif unsurlar olduğu tespit edilmiştir (Torgler, 2007, 75). Alm, Jackson ve McKee (1992, 112) tarafından yapılan araştırmaların sonuçlarına göre, yükümlülerin toplanan vergiler tarafından finanse edilen kamu hizmetlerinden yeterince fayda sağladıklarını hissettiklerinde vergiye uyum gösterme eğilimleri artmaktadır.

Bazı araştırmacılar doğrudan demokrasilerde temsili demokrasilere göre yükümlülerin daha fazla vergi ödeyebileceklerini savunmaktadırlar. Vergi ahlakının boyutunu belirlemek için Pommerehne ve Weck-Hannemann (1996, 168) tarafından kurumsallaşmanın önemi araştırılmıştır. Araştırma için İsviçre seçilmiştir. Bunun nedeni İsviçre kantonlarında politikaya katılım imkanlarının farklı olması ve güçlü adem-i merkezîyetçiliğin bulunması sebebiyle vergi kaçakçılığının muhtemel belirleyicilerinin farklılaşmasıdır. Araştırmanın sonuçlarına göre, vatandaşların toplantıları vasıtasıyla politikaya katılım olanakları (zorunlu ve isteğe bağlı halk oylaması ve girişimler) arttıkça vergi ahlakı ve vergi uyumu artmaktadır. Çapraz kesit/zaman serileri çoklu regresyon kullanılarak yapılan çalışmada, yükümlülerin doğrudan politik kontrollerinin yüksek olduğu kantonlarda vergi ahlakı daha yüksektir.

Vergi otoriteleri ile yükümlüler arasındaki ilişki vergi ahlakını etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Feld ve Frey (2002, 93-4) vergi otoritelerinin yükümlülere

karşı olan davranışlarını araştırmışlardır. İsviçre’de 26 kantondaki vergi otoritelerinin davranışlarının veri seti olarak kullanıldığı araştırmanın sonuçlarına göre, doğrudan katılım haklarının fazla olduğu kantonlardaki vergi otoriteleri diğerlerine göre yükümlülere daha saygılı davranmaktadır. Ayrıca bu otoriteler yükümlülerin gelirlerini düşük beyan etme olasılıkları ile ilgili daha az şüphelidir. Ancak verginin beyan edilmemesi de ağır bir şekilde cezalandırılmaktadır. Yapılan bu araştırmanın sonuçları yükümlüler ile vergi otoriteleri arasındaki ilişkide kurumsal farklılıkların önemli olduğunu göstermektedir.

Feld ve Kirchgässner (2000, 301) araştırmanın sonuçlarının vatandaşlar arasındaki tatmin düzeyinin ve kamu hizmetlerinin karşılanmasına yönelik etkinlik düzeyinin yüksek olduğunun bir kanıtı olduğunu vurgulamaktadırlar. Vatandaşların vergi ödeme istekliliğinin yüksek olması, sağlanan kamu hizmetlerinden memnun olduklarının bir göstergesidir. Vergi oranları, kamu hizmetleri ve doğrudan demokrasilerde görülen yüksek vergi ahlakı arasındaki güçlü bağ, doğrudan demokrasinin bulunduğu ülkelerde yaşayan vatandaşların kendi toplumları için daha fazla sorumluluk duygusu taşıdıklarını göstermektedir. Öte yandan bu sonuçlar referandum durumunda kişisel çıkara dayalı tercihlerin kısmi olarak toplumun ortak çıkarına dönüşebileceği fikrinin dolaylı bir kanıtı olarak da görülebilir.

Bazı araştırmacılara göre, karşılaştırılabilecek iki tür vergi sistemi bulunmaktadır. İlki vatandaşların genelde sorumluluk taşıyan bireyler oldukları varsayımına dayanmaktadır. Eğer vatandaşlar vergileme sürecinin adil ve etkin olduğunu düşünürlerse, kamu mal ve hizmetlerinin finansmanının sağlanmasına ve gelirin yeniden dağılımına katkıda bulunmak için kendi paylarına düşen vergiyi ödemeye hazır oldukları kabul edilir. Böyle bir sistemde vergi yasaları vatandaşların kendi gelirlerini beyan etmelerine izin verir. Eğer vergi otoriteleri gelir beyanlarının doğruluğu konusunda şüpheye düşerlerse, bunu kanıtlama yükümlülüğü vergi otoritelerine aittir. Ayrıca vergiye tabi gelirden herhangi bir eksiklik varsa, bu durum yükümlünün vergi kaçırmasından ziyade hatalı olmasına dayandırılır (Torgler, 2007, 76).

İkinci tür vergi sistemi ise vatandaşların vergi kaçırma konusunda istekli oldukları varsayımına dayanmaktadır. Dolayısıyla bu vergi sisteminde vergi yasaları vergilerin doğrudan doğruya brüt gelirden düşülmesine yöneliktir. Sonrasında varsa fazla tahsil edilen verginin bulunduğunu ispat etme ve bunun kamu otoritesinden iadesini isteme yükümlülüğü vatandaşlara aittir. Vergilerin yanlış hesaplandığını ispat etme sorumluluğu tamamen vatandaşlarındır. Bu tür şüpheli kamu yasalarına yükümlüler tepki göstermektedir. Yükümlüler vergi yüklerini asgari düzeye indirmek için vergi kaçırma gibi yasadışı faaliyetlere başvurmuşlardır. Böyle bir durumda, bireyler ve kamu otoritesi arasındaki etkileşim, yüksek maliyetler ve düşük verimlilikle sonuçlanmaktadır. Bu nedenle vergi kaçırma yönelik standart ekonomik yaklaşıma kurumlar da ilave edilmeli ve yaklaşım genişletilmelidir (Torgler, 2007, 76).

Pommerehne ve Weck-Hannemann (1996, 168) vatandaşlar ve devlet arasındaki etkileşim tamamen açıklandığında ve ahlaka dair özellikler bu konuda dikkate alındığında ortaya çıkarılacak modelin vergi uyumu politikalarına iyi bir temel oluşturacağını vurgulamışlardır. Bu nedenle bireyler ve kamu otoritesi arasındaki

ilişkilerin vergi ahlakı üzerindeki etkilerini çözümleyebilmek vergi uyumu açısından oldukça önemlidir.

4. Sonuç

Ülkeden ülkeye farklılıklar gösterse de devletin ekonomik ve sosyal hayattaki ağırlığı oldukça önemlidir. Çünkü devlet belirli kamu hizmetlerini sunmakta ve bu hizmetleri sunabilmek için de çeşitli finansman kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Devletin ihtiyaç duyduğu finansman kaynaklarının içerisinde en büyük payı vergiler oluşturmaktadır. Vergi, ilk ortaya çıktığı zamanlarda zorunlu değil, gönüllü olma özelliğine sahip geleneksel bir ödevdir. Ancak zamanla çeşitli siyasi, sosyal ve ekonomik faktörlerin etkisi ile gönüllü olma özelliğini terk ederek zorunlu bir ödeme şekline dönüşmüştür ve bu dönüşüm vergiye karşı tepkilerin oluşumunu da beraberinde getirmiştir.

Vergiler yükümlüler açısından çoğunlukla hoş karşılanmamakta ve ek bir maliyet olarak görülmektedir. Yükümlüler karşılıksız ve cebri olma özelliklerinden dolayı vergilere karşı her zaman çeşitli tepkiler göstermektedirler. Vergilere karşı gösterilen tepkiler vergilerin yükünden kısmen ya da tamamen kurtulma amacına yöneliktir.

Yükümlülerin vergiye karşı olumsuz davranışlar içine girmesinde bireysel vergi yükleri, vergi ahlakı ve vergi zihniyeti, eğitim öğretim düzeyi, siyasi iktidara bakış açısı, devlete olan bağlılık, ailenin gelir düzeyi, ödedikleri vergilerin hizmet olarak dönüp dönmemesi, kamu gelirlerinin etkin kullanımı, vergi sisteminin yapısı gibi etkenler söz konusudur.

Vergiye karşı gösterilen davranışı belirleyen faktörlerden biri olan vergi ahlakı, vergi ödeme konusunda içsel bir motivasyon olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımda kullanılan içsel motivasyon deyimiyle, dışsal bir zorlama ve baskı olmaksızın gönüllü vergi ödeme kastedilmektedir. Bireyler vergiyi ya gönüllü olarak öderler ya da yakalanma ve cezalandırılma riskine rağmen vergiyi ödemezler. Vergi ahlakı da insanların niçin vergi kaçakçılığı yaptıklarından ziyade niçin vergi kaçakçılığı yapmadıkları ile ilgilidir.

Vergi ahlakı vergi ödeme konusunda oldukça etkili bir faktördür. Bu bakımdan yükümlülerin vergiye karşı olan davranışları incelenirken, vergi ahlakı kesinlikle göz ardı edilmemesi gereken bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca çalışmada bahsedildiği üzere vergi ahlakı ile ilişkili bazı sosyal ve psikolojik unsurlar bulunmaktadır. Bu bakımdan yükümlülerin vergi ahlakı düzeyleri ile ilgili araştırmalar yapılırken bu sosyal ve psikolojik unsurların dikkate alınması oldukça önemlidir.

5. Kaynakça

Allingham, Michael G. Ve Sandmo, Agnar (1972), "Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis", *Journal of Public Economics*, Nov.,1, 323-338

- Alm, J., Jackson, B. R. ve McKee, Michael (1992), "Estimating The Determinants of Taxpayer Compliance with Experimental Data", *National Tax Journal*, 45(1), 107-114
- Alm, J. ve Torgler, B. (2006), "Culture Differences and Tax Morale in The United States and Europe", *Journal of Economic Psychology*, 27(2), 224-246
- Bourdieu, Pierre (1986), "The Forms Of Capital", http://www.bbs.knue.ac.kr/~edupolicy/lib._brd/_1.116_/education.pdf, Erişim Tarihi 04.04.2010
- Fehr, Ernst ve Gächter, Simon (1998), "Reciprocity and Economics: The Economic Implications of Homo Reciprocans", *European Economic Review*, 42(3-5), 845-859
- Feld, Lars P. ve Kirchgässner, Gebhard (2000), "Direct Democracy, Political Culture, and the Outcome of Economic Policy: A Report on the Swiss Experience", *European Journal of Political Economy*, 16(2), 287-306
- Feld, L. P. ve Frey, Bruno S. (2002), "Trust Breeds Trust: How Taxpayers Are Treated", *Economics of Governace*, 3(3), 87-99
- Frey, Bruno S. ve Feld, Lars P. (2002), "Deterrence and Morale in Taxation: An Empirical Analysis", *Cesifo Working Paper*, 1-36
- Gordon, James P. P. (1989), "Individual Morality and Reputation Costs As Deterrents to Tax Evasion", *European Economic Review*, Vol. 33(4), 797-805
- Graetz, Michael J. ve Wilde, Louis L. (1985), "The Economics of Tax Compliance: Fact and Fantasy", *National Tax Journal*, 38(3), 355-363
- Hardin, Russell (1993), "The Street-Level Epistemology of Trust", *Politics & Society*, 21(4), 505-529
- Hirschman, Albert O. (1965), "Obstacles to Development: A Classification and a Quasi-Vanishing Act", *Economic Development and Cultural Change*, 13(4), 385-393
- Kahneman, Daniel ve Tversky, Amos (1979), "Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk", *Econometrica*, Vol. 47(2), 263-291
- Kelman, Herbert C. (1961), "Processes of Opinion Change", *Public Opinion Quarterly*, 25(1), 57-78
- Knack, Stephen ve Keefer, Philip (1997), "Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation", *Quarterly Journal of Economics*, 112(4), 1251-1288
- Myles, Gareth D. ve Naylor, Robin A. (1996), "A Model of Tax Evasion with Group Conformity and Social Customs", *European Journal of Political Economy*, 12(1), 49-66
- Polinsky, A. Mitchell ve Shavell, Steven (2000), "The Economic Theory of Public Enforcement of Law", *Journal of Economic Literature*, 38(1), 45-76
- Pommerehne, Werner W. ve Weck-Hanneman, Hannelore (1996), "Tax Rates, Tax Administration and Income Tax Evasion in Switzerland", *Public Choice*, 88(1-2), 161-170

- Roth, J. A., Scholz, J. T. ve Witte, A. D. (1989), *Taxpayer Compliance*, Vol. 1, Philadelphia: University of Pennsylvania
- Schaltegger, Cristoph A. ve Torgler Benno (2007), "Government Accountability and Fiscal Discipline: A Panel Analysis Using Swiss Data", *Journal of Public Economics*, 91(1-29), 117-140
- Scholz, John T. ve Pinney, Neil (1995), "Duty, Fear and Tax Compliance: The Heuristic Basis of Citizenship Behavior", *American Journal of Political Science Economics*, V(2) 490-512
- Scholz, John T. ve Lubell, Mark (1998), "Adaptive Political Attitudes: Duty, Trust, and Fear as Monitors of Tax Policy", *American Journal of Political Science*, 42(3), 903-920
- Schmölders, Günter (1970), "Survey Research in Public Finance: A Behavioral Approach to Fiscal Theory", *Public Finance*, 25, 300-306
- Schmölders, Günter (1976), *Genel Vergi Teorisi* (Çev. Salih Turhan), İstanbul: Fakülteler Matbaası
- Sen, Amartya K. (1977), "Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations of Economic Theory", *Philosophy And Public Affairs*", 6(4), 317-344
- Slemrod, Joel (1998), "On Voluntary Compliance, Voluntary Taxes, and Social Capital", *National Tax Journal*, 51(3), 485-491
- Song, Y. ve T. E. Yarbrough, (1978), "Tax Ethics and Taxpayer Attitudes: A Survey", *Public Administration Review*, 38(5), 442-452
- Spicer, Michael W. ve Becker, Lee A. (1980), "Fiscal Inequity and Tax Evasion: An Experimental Approach", *National Tax Journal*, 33(2), 171-175
- Strümpel, B. (1969), "The Contribution of Survey Research to Public Finance", In A.T. Peacock (ed.), *Quantitative Analysis in Public Finance*, New York: Praeger, 14-32
- Torgler, Benno (2004), "Tax Morale in Asian Countries", *Journal of Asian Economics*, 15(2), 237-266
- Torgler, Benno (2007), *Tax Compliance and Tax Morale: A Theoretical and Empirical Analysis*, İngiltere: Edward Elgar, Cornwall
- Vogel, Joachim (1974), "Taxation and Public Opinion in Sweden: An Interpretation of Recent Survey Data", *National Tax Journal*, 17(4), 499-513
- Woolcock, Michael (1998), "Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework", *Theory and Society*, 27(2), 151-208

